

ความยากจนบนมุมมองที่หลากหลาย

ฉลาดชาย รมิตานนท์

ศูนย์สตรีศึกษา

คณะสังคมศาสตร์

มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

ความยากจนเป็นปัญหาหรือไม่ ถ้าเป็น เป็นปัญหาของใคร จะแก้อย่างไรโดยใคร ที่ไหน อย่างไรและเมื่อใด เหล่านี้ล้วนแล้วแต่เป็นคำถามสำคัญที่จะต้องเริ่มจากคำถามเบื้องต้นที่สุดว่า สาเหตุของความยากจนคืออะไร หรือความยากจนเกิดขึ้นได้อย่างไร

คำตอบต่อคำถามข้างบนมีหลายคำตอบและหลายมิติ ตั้งแต่มีมุมมองแบบอนุรักษ์นิยม มติมุมมองแบบเสรีนิยมแนวปฏิรูป มติมุมมองแบบวิเคราะห์โครงสร้างถึงระดับรากเหง้าและแนววิเคราะห์ชนชั้น จนถึงขั้นมีมุมมองที่มองคนจนเป็นจัญทาลหรือเป็น “คนอื่น” ไปเลยก็มี

มติมุมมองอนุรักษ์นิยม ยังประกอบขึ้นด้วยแนวย่อย ๆ อีกอย่างน้อย 5 แนวด้วยกันคือ

1. อนุรักษ์นิยมสุดขั้ว แนวนี้มองว่า ความยากจนตลอดจนความแตกต่างทางชนชั้น คนรวย คนจน ความแตกต่างทางอำนาจ ระหว่างผู้มีอำนาจชาย-หญิง มาก-น้อย ตลอดจนผลพวงต่าง ๆ ที่ตามมา เช่นความเหลื่อมล้ำต่ำสูง การเอาัดเอาเปรียบเป็นเรื่องปกติธรรมดา เป็นเรื่อง “ธรรมชาติ” ที่จะต้องมีผู้ที่แข็งแกร่งกับผู้ที่ย่อนแอ ซึ่งทัศนคตินี้เห็นว่าผู้ที่ย่อนแอ เช่น คนจน ผู้หญิง เด็ก คนชรา คนพิการ คนต่างเชื้อชาติ ต่างวัฒนธรรม คนเหล่านี้เปรียบเสมือน “ปลาเล็ก” ก็ย่อมต้องถูก “ปลาใหญ่” กินเป็นธรรมดา ไม่มีอะไรยุ่งยากลึกซึ้งไปกว่านั้น วิถีคิดแบบนี้มีฐานคิดทางทฤษฎีสังคมอยู่เหมือนกัน ไม่ใช่เป็นวิถีคิด “งี่เง่า” ของคนธรรมดาทั่วไปเท่านั้น ฐานคิดที่ว่าคือ “Social Darwinism” ซึ่งไม่ห่างไกลจากลัทธินาซี ลัทธิเหยียดผิวของคนขาว ลัทธิลัทธิชาติไทยว่า ยิ่งใหญ่กว่าลาวกว่าเขมรและชนเผ่าต่าง ๆ เป็นต้น วิถีคิดแบบนี้มีอยู่ชุกชุมในสังคมไทย โดยเฉพาะในรัฐบาลและระบบราชการ คนที่สังกัดแนวคิดนี้ยังยอมรับไม่ได้ซึ่ง “ความเสมอภาค-เท่าเทียมกัน” อันเป็นสาระสำคัญของประชาธิปไตย ไม่ว่าจะมีความเท่าเทียมกันระหว่างมนุษย์ต่างชนชั้น ต่างเพศ-เพศสภาพ ต่างเชื้อชาติ-ชาติพันธุ์ และต่างวัฒนธรรม ด้วยว่าพวกเขาถือว่า “ปลาเล็กก็ต้องเป็นอาหารของปลาใหญ่” ดังนั้น ระบบการเมืองแบบเผด็จการหรือกึ่งเผด็จการ หรือประชาธิปไตยของคนรวย คนฉลาดเท่านั้นเป็นระบบที่พวกนี้ชื่นชอบ ส่วนทัศนคติต่อสวัสดิการคนจนมักมีว่า “ถ้าทำตัวดี รู้จักหน้าที่” ก็อาจช่วยเหลือให้เห็นแก่ “มนุษยธรรม”

2. อนุรักษนิยมแนว “ความจนเป็นความล้มเหลวของปัจเจกชน” แนวคิดนี้มองว่า “เกิดเป็นคนมีมือมีตีนเหมือนกัน ฉะนั้น ใครเกิดจนขึ้นมาก็ช่วยไม่ได้และไม่สมควรช่วย เพราะแสดงว่า “โง่” “ซี้เกียจ” “อ่อนแอ” ฯลฯ ความจนจึงถูกถือว่าเป็นความผิดพลาดล้มเหลวส่วนบุคคล วิธีคิดแบบนี้เป็นกระแสแรงในสหรัฐอเมริกาและอังกฤษในช่วงคริสต์ทศวรรษ 1970 ถึง 1980 กว่า ๆ ในยุคสมัยทางการเมืองของประธานาธิบดีโรนัลด์ เรแกนและนายกรัฐมนตรีมาร์กาเรต แทตเชอร์ ส่วนหนึ่งอาจเป็นเพราะผู้นำทั้งสองต่างเป็นผลผลิตของความคิดเก่า ๆ ที่ยังยึดมั่นอย่างมั่งคั่งกับมายาคติเก่า ๆ เช่นในอเมริกาหลายคนถูกทำให้เชื่อว่า “สังคมอเมริกันเป็นสังคมแห่งโอกาส” ทุกคนมีสิทธิ์ รวยได้เป็นประธานาธิบดีได้ ถ้ามีความพยายามและมุ่งมั่น ซึ่งเป็นสิ่งที่จะเกิดขึ้นยากมากกับคนผิวดำ คนอินเดียนแดง ซึ่งเป็นผู้คนดั้งเดิมของประเทศ รวมทั้งกลุ่มชาติพันธุ์อื่น ๆ โดยเฉพาะจากเอเชียและทวีปอเมริกากลาง-ใต้ แม้กระทั่งผู้หญิงอเมริกันผิวดำเองก็ยากที่จะมีโอกาสมีความเสมอภาคเท่าเทียมผู้ชาย ส่วนในอังกฤษวิธีคิดแบบนี้มักใช้โดยคนชั้นสูงผู้ไม่ต้องการเปลี่ยนแปลงหรือโครงสร้างที่ผูกขาดทรัพยากรและอำนาจไปสู่ระบบที่แบ่งปันให้กับคนจน ทำให้บนถนนความคิดเส้นนี้ต้องอธิบายว่าความจนเกิดจากความล้มเหลวส่วนบุคคล เนื่องจากมีมุมมองความจนแนวนี้ มุ่งโทษสภาวะ “ผิดปกติ” ทางสติปัญญาและร่างกายของปัจเจกชน ดังนั้น ในภาษาฝรั่งเศสจึงบ่งบอกว่า ความจนเป็นผลของ “individual inadequacy” หรือคนจนเป็นพวก “คนไร้ความสามารถ” ดังนั้น รัฐก็ดี สังคมก็ดีจึงไม่มีพันธะใด ๆ จะต้องไปช่วย สิ่งที่ควรทำคือกดดันให้คนจน “เลิกอ้อมอ้อม” วาทกรรมหรือคำพูดที่สะท้อนแนวคิดนี้ได้แก่ “แม้แต่หมายังไม่อดตาย” และ “ไม่มีคนจนในหมู่คนขยัน” เป็นต้น

2. อนุรักษนิยมแนว “ความยากจนเป็นวัฒนธรรมประจำเชื้อชาติ” หรืออาจเรียกอีกชื่อหนึ่งว่า “ความยากจนเป็นกมลสันดาน” มิติมุมมองแบบนี้ไม่เหมือนกับแนวที่พูดถึงข้างบน เพราะไม่มองว่าเป็นปัญหาของคนแต่ละคนไป แต่กลับมองในด้าน “แบบแผนทางวัฒนธรรม” (pattern of culture) หรือไม่ก็ “แบบแผนของพฤติกรรม” (pattern of behavior) หรือไม่ก็ “ลักษณะนิสัยประจำชาติ” มิติมุมมอง “สิ่งเก่า” แบบนี้กลายเป็นวาทกรรมหรือ “คำพูดผิวเผินซ้ำซากของผู้เชี่ยวชาญ” และคนทั่วไปตั้งแต่กลุ่มอนุรักษนิยมสุดขั้วไปจนถึงเสรีนิยมใหม่ ซึ่งสะท้อนในคำพูดเหล่านี้เช่น “คนไทยใจบุญ” “คนไทยมีน้ำใจ” (วาทกรรมขายเบียร์ยี่ห้อหนึ่งที่ชี้หน้าถามว่า “คนไทยหรือเปล่า?”) “คนไทยซื่อสัตย์” “คนไทยรู้จักสามัคคี” “คนไทยไม่โกงบ้านโกงเมือง” เหล่านี้เป็นวาทกรรมลักษณะนิสัยชุดหนึ่ง แต่อีกชุดหนึ่งกลับบอกว่า “คนไทยไม่มีระเบียบวินัย” “คนไทยไม่ตรงต่อเวลา” “คนไทยรักแต่สนุก” “ทำอะไรตั้งใจคือไทยแท้” “คนไทยชอบชิงดีชิงเด่น” “คนไทยทำอะไรเป็นทีมไม่ได้” (แล้วที่ว่าคนไทย “รู้จักสามัคคี” เล่าจะว่ายังไง?) แม้กระทั่งวาทกรรมว่า “คนจีน คนเวียดนามเป็นชาติขยันขันแข็ง ประเทศของเขาจึงพัฒนาก้าวหน้าอย่างรวดเร็ว” โดยเฉพาะข้อความว่า “ดูคนจีนเป็นตัวอย่างสิ” “พวกเขาเข้ามา มีเพียงเสื้อผืนหมอนใบ เดียวนี้พวกเขามั่งคั่งร่ำรวยไปตาม ๆ กัน” ถ้าอย่างนั้นคนไทยเป็นยังไงถึงยังจนอยู่ คำตอบที่หลายคนไม่กล้าพูดออกมาดัง (ถ้าคิดในแนวนี) คือ “โง่” โชคดีที่แนวคิดนี้ตก

เวทียุโรปแล้วในทางวิชาการ แต่โชคร้ายคือ นักวิชาการจำนวนไม่น้อยคนรวย ชำราชากร รัฐบาล และคนไทยชั้นกลางส่วนใหญ่ยังเชื่ออย่างนี้อยู่

ถ้าขึ้นยังเชื่อกันอย่างนี้ต่อไป ภารกิจของการพัฒนาก็ดี การแก้ปัญหาความยากจนก็ดี ก็คงต้องมาเริ่มหาคำตอบว่า “ลักษณะประจำชาติ” ของไทยคืออะไร? โดยเน้นด้านที่ถือว่าเป็นด้านลบ หรืออุปสรรคของการพัฒนาเพื่อ “กำจัด” “รากเหง้า” ของความจน ที่จริงแล้วนักวิชาการฝรั่งได้สรุปมาหลายสิบปีแล้วว่า การที่ประเทศไทยยากจน (ด้อยพัฒนา) เป็นเพราะคนไทยไม่ทะเยอทะยาน การไม่ทะเยอทะยานนี้ แท้ที่จริงแล้วคือ “อาการของความขี้เกียจ” นั่นเอง

“ความไม่ทะเยอทะยาน” ถ้าพูดถึงให้ดูดีมีนัยเชิงปรัชญาก็ต้องพูดว่า “พอใจในสิ่งที่มีอยู่” บ้าง “ไม่ติดยึดในวัตถุ” บ้าง “ทรัพย์สินเงินทองเป็นของนอกกาย” บ้าง ถ้าถามว่า “ค่านิยม” นี้มาจากไหน นักวิชาการฝรั่งพวกหนึ่ง เคยวิเคราะห์ไว้เมื่อกว่า 30-40 ปีมาแล้วว่า มาจากพุทธศาสนา! โชคดีที่นักวิชาการฝรั่งยุคใหม่ไม่ได้คิดอย่างนั้นแล้ว แต่โชคร้ายคนมีอำนาจในสังคมไทยยังคิดอย่างนี้อยู่ แต่ง่าย ๆ ตรงไปตรงมาคือคิดว่าความจนเป็นเรื่อง “บุญ-กรรมทำแต่ง”

อย่างไรก็ตามพอมาคิดดูอีกทีก็ไม่อยากเชื่อว่าพุทธศาสนาสอนให้คนไม่ทะเยอทะยาน แต่หากสอนอย่างนั้นจริงก็แทบไม่มีอะไรให้ถกกันต่อไปอีกแล้ว เพราะประเด็นมันเคลื่อนย้ายไปว่า คนไทยส่วนใหญ่ไม่สนใจการตีความพุทธศาสนาแบบมุ่งเน้นการตัดกิเลสตัณหาและการหลุดพ้นอีกต่อไปแล้ว ตรงกันข้ามบรรดาวัดวาอาราม สงฆ์-ชี จำนวนมหาศาลเกื้ออาจารย์บางรูป สอนทั้งเป็นนัย ๆ และโจ่งแจ้งตรงไปตรงมาว่า “ถ้าอยากรวยก็ต้องทำบุญ” (กับอาตมา) ไม่ต้องรอไปชาติหน้าดอก ถ้า โชคดี (บุญพาวาสนาส่ง) อาจถูกหวยร่ำรวยขึ้นมาทันตาในชาตินี้ แต่ต้องไปหาเลขเด็ดจากอาจารย์เสียก่อน!

4. มิติ มุมมองแบบอนุรักษนิยมแนวนี้มีที่ชื่อว่า “วัฒนธรรมแห่งความยากจน” (The culture of poverty thesis) สารสำคัญคร่าว ๆ ของวิธีคิดแบบนี้เชื่อว่า “ความยากจนเกิดจากวัฒนธรรม และวัฒนธรรมแห่งความยากจนนี้จะผลิตซ้ำตัวมันเองไปเรื่อย ๆ โดยผ่านทางทัศนคติทางวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของคนจน” วิธีคิดนี้จะมุ่งแสวงหาและวิเคราะห์พฤติกรรม หรือหลักฐาน “ร่องรอย” ต่าง ๆ ในวิถีชีวิตประจำวันของคนจน หรือบางครั้งก็อาจเรียกได้ว่ามองหา “บุคลิกภาพ” ของคนจนแล้วนำมาอธิบายในเชิงการเป็นเหตุเป็นผลอย่างเป็นเหตุเป็นตะน่าเชื่อถือ โดยเฉพาะถ้าการวิเคราะห์นั้นหลุดมาจากนักวิชาการ ตัวอย่างเช่น จับจ้องดูว่า คนจนกินเหล้าเมายาเป คนจนเล่นการพนัน “กัตปลาตีไก่” คนจนใช้ความรุนแรง คนจนก่ออาชญากรรม คนจนเสพยาเสพติด คนจนอยู่กันอย่างสกปรกรกรุงรัง คนจนไม่ชอบทำงานหนัก คนจนชอบได้เงินง่าย ๆ คนจนสุ่ยสุ่ยไม่รู้จักรอดออม คนจนไม่มีสติปัญญาไม่มีความรู้ คนจนโง่มงาย ฯลฯ ภายใต้วิถีชีวิตหรือวัฒนธรรมแบบนี้จะไม่ มีอะไรดีขึ้น คนจนก็จะตกอยู่ในวังวนของความ “โง่ จน เจ็บ” อย่างไม่รู้จบสิ้น และมันก็ไม่ใช่ว่าความผิดของใครอื่น หากเป็นความผิดของคนจนเองที่ผลิตและผลิตซ้ำวัฒนธรรมแห่งความยากจนต่อไปเรื่อย

ๆ หนึ่ง วิธีคิดแบบนี้แม้ไม่โทษปัจเจกชนแต่ละคนก็ตาม แต่ดูจะแย่งขึ้นไปอีก คือ โทษคนจนทั้งหมดเลย พร้อมด้วยแนะเป็นนัย ๆ ว่าการแก้ปัญหาความยากจนนั้นเป็นไปได้ เพราะคนจนเป็นผู้สร้างและถูกรอบโดย “วัฒนธรรม” ที่ตนเองเป็นผู้สร้างและถ่ายทอด แต่ถ้าหากจะแก้กันจริง ๆ ก็ต้องทำให้คนจนเลิกสร้างและสืบทอดวัฒนธรรม แล้วหันมารับวัฒนธรรมของคนชั้นกลาง ชั้นสูงที่เหนือกว่าดีกว่า ฟังดูก็คล้าย ๆ จะเข้าทำดี แต่ที่จริงแล้ววิธีคิดแบบนี้มีปัญหามากมาย

5. มิติมุมมองอนุรักษ์นิยมแนวที่ห้า วิเคราะห์ว่า “คนจนตกอยู่ในวัฒนธรรมพึ่งพา” (dependency culture) ถ้าจะคิดแบบ “ไทย ๆ” ก็มีนัยว่า “คนจนเป็นประเภทแบมือขออย่างเดียว” วิธีคิดแบบนี้จะออกมาเป็นแนวปฏิบัติในชีวิตประจำวัน เช่น สอนกันต่อ ๆ ไปว่า “อย่าให้เงินขอทาน เพราะจะทำให้พวกเขาเคยตัว” ทั้งนี้ ไม่ใ้ใครจะคิดให้ลึกกว่า เพราะอะไรพวกเขาต้องมาขอทาน หรือถ้าหากคิด ก็มักคิดเอาต้น ๆ ว่าเพราะพวกนี้ขี้เกียจ งอมืองอดตีน ไม่ดิ้นรนทำมาหากินเหมือนเรา ๆ ดังนั้นจึงไม่ควรช่วยเหลือ ขึ้นช่วยไปก็มีแต่จะทำให้ “เคยตัว”

วิธีคิดแบบนี้บางครั้งแฝงตัวมาในปรัชญาหรือ “ตำรา” ราษฎร ๆ ของการพัฒนา ตัวอย่างเช่น วาทกรรมว่า “จงอย่าให้ปลาแก่ชาวบ้าน แต่จงสอนให้เขาจับปลา” ฟังดูเฝื่อน ๆ เป็นวาทกรรมที่น่าเชื่อถือ มีเหตุมีผล เอาไปพูดต่อก็ทำให้คนพูดดูดีมีปัญญาเลิศระดับปราชญ์เลยทีเดียว แต่ถ้าตั้งสติสักนิดเดียว เลิกจำขี้ปาก คำคำคมของคนอื่นมาพูดง่าย ๆ เพราะเราไม่ใช่ “นักทอล์คโชว์” แล้วลองคิดดูว่า จะไปจับปลาจากที่ไหน ถ้ามีแต่ป้ายเขียนว่า “ห้ามจับปลาในแหล่งน้ำสาธารณะ” หรือแหล่งจับปลาสูญหายไปเพราะโครงการใหญ่ ๆ ของรัฐหรือปลาหายไปเพราะประมงขนาดใหญ่กวาดไปเรียบ จะเอาข้าวมาจากไหนถ้าที่ไร่นาไม่มี หรือเคยมีแต่ถูกรัฐยึดไปหมดในนามการพัฒนาและการอนุรักษ์ จะหาเงินมาจากไหน ถ้าไม่มีใครมาจ้างให้ทำอะไรสักอย่าง

กล่าวโดยสรุปวิธีคิดแบบนี้ แม้ทำยที่สุดอาจไม่ตัดรอนคนจน มีมาตรการช่วยเหลือ แต่การช่วยเหลือนั้นมุ่งเน้นที่ “การพึ่งตนเอง” ให้ได้ อย่างดีที่สุดที่รัฐยินยอมจะช่วยให้ได้คือ ให้ออกเบี้ยต่ำ (ธกส.) ประกันราคาปุ๋ยและผลผลิตให้บางครั้งบางคราว ฝึกอบรมอาชีพเสริม ทัศนกรรมต่าง ๆ ประเภทปั้นหม้อ ทอผ้า ทำกระดาษสา ปลูกพืชสมุนไพร รวมทั้ง “หนึ่งตำบลหนึ่งผลิตภัณฑ์” อีกด้วย

วิธีคิดทั้งหลายเหล่านี้ นำไปสู่การแก้ปัญหาความจนหรือไม่ มากน้อยเพียงใด คงจะต้องไปถามคนจนที่ชุมนุมประท้วงทวงสัญญารัฐบาลอยู่ทุกปี